

Franc Ksaver Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba. Celje: Mohorjva družba, 1980. 284 strani in 2 historični karti.

Knjigo je izdala Mohorjeva družba ob stoletnici rojstva Franca Ksaverja Lukmana (1880—1958), dolgoletnega profesorja dogmatike, dogemske zgodovine in zgodovine starokrščanskega slovstva na teološki fakulteti v Ljubljani ter pomembne osebnosti v slovenski znanosti in kulturi. Izdajo so po izvirnem rokopisu iz avtorjeve zapuščine pripravili profesorja teološke fakultete Ivan Pojavnik in Marijan Smolik ter zgodovinar Jaroslav Šašel. Slednji je napisal historični uvod v obravnavano obdobje; v njem je prikazal politične razmere v bizantinskem cesarstvu v drugi polovici šestega stoletja (str. 5—15). Marijan Smolik je napisal spremno besedo (264—272), v kateri je podal Lukmanov življenjepis in orisal delo sv. Gregorija pri Slovencih. Ivan Pojavnik je izdelal stvarno kazalo h knjigi (275—282).

Historični uvod, ki ga je oskrbel J. Šašel, je potreben in upravičen. Medtem ko daje Lukmanov življenjepis vpogled v razvoj Gregorijeve osebnosti, v duha tedanjega časa in v celoten kompleks dela tega velikega papeža, manjka kot dopolnilni člen prikaz dogodkov s stališča centralne politike bizantinskega cesarstva. J. Šašel ob prikazu razmer v bizantinski državi ob koncu šestega stoletja dopolni in nekoliko korigira Lukmanovo podobo Gregorija; delo Gregorija Velikega je drugačno, če ga gledamo skozi prizmo njegovih spisov, kakor če sinoptično gledamo na razmere celotnega cesarstva. Gregorij, ki je živel le v Rimu (in pred prihodom na papeški prestol šest let v Carigradu) ni mogel uvideti zapletenosti problemov, s katerimi se je soočala država v celoti, ni videl, da je položaj v drugih delih cesarstva, zlasti na Balkanu in na vzhodni meji, bolj kritičen kakor v Italiji. Od tod je zrastle njegov politični in cerkveni konflikt z Bizancem, spricho katerega mu je postalo jasno, da je mogoče idejo svetovnega imperija realizirati, kot »regnum Christianorum«, kot božjo državo v Avgustinovem smislu, ne s poudarkom na politični uniformiranosti. Od tod je izvirala njegova skorajda fanatična zagrizenost v boju za idejno enotnost krščanskega sveta proti raznim herezijam (arijanizmu na zahodu, donatizmu v Afriki, hereziji zaradi obsodbe treh poglavij v Istri in Benečiji) ter vneto misijonarjenje med poganskimi narodi. Na tem področju, ne v kompiriranih, obteženih stikih z Bizancem, je zrasla veličina Gregorijevega dela.

Lukmanov življenjepis Gregorija Velikega je svojevrstna mojstrovina. Napisan je kot kombinacija avtorjevega besedila in prevodov iz Gregorijevih pisem, v zelo posrečeni, nenasilni povezavi. Delo obsega dvaindvajset poglavij (sklepne avtor ni dokončal, ker ga je prehitela smrt, zato tu ni natisnjeno), ki jih moremo tematsko deliti v več skupin.

Prva tri poglavja obravnavajo Gregorijevo življenje pred prihodom na papeški prestol (ca. 540—590). O Gregorijevi mladosti je malo znanega, prav tako o njegovi prvi odgovorni službi, prefekturi mesta Rima (ca. 574), ki ji sledi odpoved posvetnemu življenju, vstop v samostan in posvetitev askezi ter študiju. Po petletnem življenju v samostanu je po zadolžitvi papeža Pelagija II (579—590) preživel šest let (579—585) v Carigradu kot papežev poslanik (apokrizarij), nakar se je vrnil v Rim in se ponovno posvetil samostanskemu življenju.

Naslednja skupina poglavij (4—7) obravnava Gregorijev prihod na papeški prestol, njegove reforme in njegovo literarno delo. Gregorij je postal papež po smrti Pelagija II v izredno težkih razmerah. Po Rimu je razsajala strahotna kuga, mesto so ogrožali Langobardi. Dostojanstvo papeža je prevzel nerad, svetne zadeve je občutil kot breme, vendar jih je vestno opravljal, dasi je imel venomer pred očmi konec sveta (»Tako zelo pljuskajo na tem mestu ob mene valovi tega sveta, da kar ne morem privedi v pristan stare in trhle ladje, ki sem po skrivnostni božji naredbi prevzel nje vodstvo«, Pisma 1, 43, str. 103). Njegov pontifikat je oteževala huda bolezen, ki se je z leti stopnjevala (»Vsak dan omagujem od bolečin ter vzdihujoč čakam smrti, da bi me rešila«, Pisma 9, 123, str. 34), vendar je ta toliko trpeči mož opravljal štirinajst let svojo težko nalogo kakor le malo kateri papež. Njegove cerkvene reforme izražajo težnjo po poglobitvi pobožnosti in verske gorečnosti, skrb za samostane in skrb za ureditev liturgičnih knjig in petja. Ob vsem velikem delu je bil Gregorij plodovit pisec; napisal je troje pastoralnih vodil, Razlago Jobove knjige, Dialoge in 851 pisem, ki dajejo avtentično podobo Gregorijeve osebnosti in njegovega dela.

Več poglavij obravnava papeževo razmerje do bizantinskega dvora in njegovih eksponentov na zahodu ter do carigrajskih patriarhov (poglavja 8, 9, 13). Ti odnosi so bili vseskozi obteženi z vrsto nerešenih vprašanj. Odnosi s cesarjem Mavricijem (582—602) niso bili najboljši, ker se je bizantinski cesar le preveč vmešaval v cerkvene zadeve in ni hotel dati vojaške pomoči za borbo proti Langobardom. Nastop cesarja Foke leta 602, surovega tirana, je papež pozdravil z navdušenjem in z upi na srečno vladno, kar nekoliko zasenči njegovo osebnost, tudi če verjamemo Lukmanu, da Gregorij ni mogel vedeti za dogodke v Bizancu konec leta 602 (str. 59).

Dolga vrsta želja novemu cesarju, predvsem da bi se dvignilo ljudstvo, »ki je trpelo doslej silno stisko« (Pisma 13, 31, str. 60), kaže papežev up, da bo novi cesar le podprl Rim v borbi proti Langobardom. Problematični so bili tudi papeževi odnosi do eksponentov cesarjeve oblasti v Italiji, ravenskih eksarhov. Bizantinska uprava na zahodu je bila vse prej kot zgledna (str. 62—71). Najbolj zapleten pa je bil papežev odnos do carigrajskih patriarhov Janeza IV in Ciriaka. Prvi si je leta 588 nadel naslov »ekumenski patriarh«, kar je (zlasti v latinskem prevodu »universalis«) ranilo papežovo dostojanstvo, dasi je carigrajski patriarh priznaval papežev primat v cerkvenih zadevah. Gregorij je vehementno reagiral; obdolžil je patriarha ničeve prevzetnosti (v času, ko je vsa Evropa opustošena, »hrepene škofje, ki bi morali na tleh v pepelu ležati in jokati, po ničevih naslovih in se ponašajo z novimi in posvetnimi nazivi«, Pisma 5, 20, str. 125). Ker mu je naziv carigrajskega patriarha zbujal gnus in odpor, si je po zgledu sv. Avgušтина nadel naziv »služabnik božjih služabnikov«. Gregorij v borbi proti patriarhu ni uspel, ta se je, tudi s tiho cesarjevo podporo, trdovratno oklepel naslova. Cerkveni vzhod in zahod sta se vse bolj odtujevala.

Naslednja skupina poglavij (10—12) obravnava Gregorijev odnos do german-skih ljudstev na zahodu. Odnos do Langobardov je bil ključnega pomena za sam obstoj mesta Rima. Langobardska oblast v Italiji je bila za višje sloje in deloma za cerkev okupatorsko trda, bizantinska vojska (ravenski eksarh) je bila šibka in ni mogla (včasih tudi ni hotela) ščititi Italije pred langobardskim nasiljem. Leta 592 in 593 so Langobardi ogrožali sam Rim (»Z lastnimi očmi sem gledal, kako so gonili Rimljane z vrvmi okoli vratu, spete kakor pse, v Francijo na prodaj«, Pisma 5, 40, str. 75). Papež je z vztrajnim prizadevanjem, v sporu z ravnim eksarhom, skušal najti spravo z Langobardi in jih, arijance, priversti v naročje katoliške cerkve. To mu je uspelo le v prav majhni meri.

Sledi prikaz odnosa Gregorija do cerkvenih razmer v frankovski in zahodno-gotski državi. V frankovskem kraljestvu je bila cerkev precej na tleh, disciplina je opešala in širila se je simonija. Boljše so bile razmere v zahodnogotskem kraljestvu v Španiji, kjer je leta 589 na sinodi v Toledu večina gotskih škofov in posvetnih velikašev prestopila v katolicizem. Eno najodličnejših in najtrajnejših Gregorijevih del je bil misijon med Angli in Sasi — tja je poslal samostanskega predstojnika Avgušтина in štirideset menihov — ki je že od samega začetka žel velike uspehe.

Naslednja skupina poglavij (14—17) obravnava Gregorijev odnos do razmer na vzhodu in v Afriki. Za razliko od stikov s carigrajskim patriarhom so bili Gregorijevi odnosi z aleksandrinjskim in antiohijskim patriarhom prijateljski, nekoliko slabši pa z jeruzalemskim. Papeževa skrb je segla daleč na vzhod, v Mitileno v Mali Armeniji in v Iberijo (Gruzijo) pod Kavkazom.

Zapletene cerkvene razmere so vladale na Balkanu. Ilirik je upravljal kot vikarij solunski škof za grško govoreče dežele in škof v Justiniani Primi za ostale pokrajine. Ilirik je tedaj zelo trpel zaradi napadov Avarov in Slovanov, škofje so iz notranjosti bežali na jadransko obalo. Težavnost razmer je še povečalo pogosto vmešavanje cesarja in carigrajskega patriarha. Zlasti zapletene so bile cerkvene razmere v solinski cerkvi, kjer sta stolovala s pomočjo cesarja Mavricija nesposobna in pokvarjena škofa (Natalis in zlasti Maksim, morda zadnji solinski škof, predno so mesto uničili Avari in Slovani). Afriška cerkev se je po stoletni vandalski strahovladi (429—533) obnovila, a se je znova pojavil donatizem.

Glavne težave, s katerimi se je soočal papež kot metropolit italjskih pokrajin, cerkvenoupravno razdeljenih na Rim, Ravenco, Mediolan in Akvilejo, so bile poganstvo na Sardiniji in Korziki, problem Židov (Gregorij jim je prepovedal, da bi imeli krščanske sužnje, v ostalem pa je skušal omejiti njihovo preganjanje), verske homatije v Neaplju, zlasti pa verki razkol, ki ga je povzročila obsodba treh poglavij na carigrajskem cerkvenem zboru. Lukman je temu problemu posvetil več prostora (str. 211—223), saj je to tudi del slovenske zgodovine.

Razkol zaradi obsodbe treh poglavij na carigrajskem cerkvenem zboru leta 553 je zajel celotno severno Italijo, vendar se je do Gregorijeve dobe skrčil v glavnem na Benečijo in Istro. Središče odpora je bila Akvileja. Ravenski eksarh Smaragd je skušal zlomiti odpor razkolniških škofov, a ni uspel. Leta 591 je Gregorij poklical razkolniške škofe v Rim, a se ti vabilu niso odzvali. Razkolniški škofje so se sešli na dveh ločenih sinodah; ena je bila v Gradežu, na bizantinskem ozemlju, druga pa neznano kje na langobardskem ozemlju. Z druge so poslali cesarju Mavriciju dolgo pismo, v katerem so dejali, da se bodo v ugodnem času, ko bodo Langobardi premagani, zatekli k cesarju zaradi cerkvene sprave. Cesar je ustregel njihovi prošnji in je naročil papežu, naj ne nadleguje istrskih in beneških škofov zaradi razkola, dokler se razmere v Italiji ne popravijo. Gregorijeva pisma nam osvetlijo razmere v koprski (to je leta 598 Gregorij začasno podredil ravnemu metropolitu) in v tržaški škofiji.

Zadnja tri poglavja knjige obravnavajo patrimonij rimske cerkve v Gregorijevem času, papežev odnos do samostanov in njegovo smrt. Gregorij je bil odličen gospodar cerkvenih posesti. Uvedel je novo enotno upravo le-teh, kar je velikega pomena za povečanje ugleda, vpliva in ekonomske moči papeške stolice. V okviru obstoječega socialnega reda je skušal uveljaviti krščansko načelo pravičnosti, omliliti suženjstvo in pospešiti njegovo odpravo. Kot nekdanji menih je bil samostanom vseskozi zelo naklonjen, prizadeval si je za uveljavitev strogega reda in discipline. Z drugo knjigo Dialogov je tako populariziral sv. Benedikta, da so njegova samostanska pravila kmalu izpodrinila vsa druga. V delu in trpljenju je papež Gregorij Veliki 12. marca 604 omahnil v smrt.

V knjigi moremo zaslediti nekaj nerodnosti vsebinske in tehnične narave. Na prvi karti je napačno napisano ime Burdigalla (pravilno Burdigala), na drugi pa je mesto Delminium (Županjac na Duvanjskem polju) vrisano preveč v notranjost Balkanskega polotoka. Lukman nekajkrat omenja Justiniano Primo (str. 151, 152, gl. op. 2 na str. 151), vendar tega kraja ne zasledimo niti na zemljevidu niti v stvarnem kazalu. Ime za antični Zadar se pojavlja v Lukmanovem tekstu (str. 166) in v stvarnem kazalu kot Jadera, na drugi karti pa kot Iader. V uvodu na str. 8 se nahaja poznoantično ime za Pariz v obliki Parisii (pravilno), v op. 2 na isti strani kot Parisius. Ime Zidov piše Lukman nedosledno, ponekod z veliko začetnico (str. 51, 145), drugod z malo (191, 192, 193, 194, 195), J. Šašel v uvodu (str. 15) in I. Pojavnik v stvarnem kazalu z veliko začetnico, kar se mi zdi edino pravilno. Strokovni izraz za prefekta Rima je praefectus urbi in ne praefectus urbis (str. 19). J. Šašel v uvodu pravi (str. 15), da so na Gregorijevo pobudo Langobardi prevzeli rimsko ortodoksno; v resnici so bili papeževi uspehi v tem oziru znatno skromnejši (gl. str. 86). Langobardi so postali katoliki šele v drugi polovici sedmega stoletja. Tiskovnih napak sem zasledil prav malo: na str. 91 (10. vrsta, »b« namesto »bi«), str. 98 (16. in 17. vrsta, »zodobe« namesto »podobe«, »da« namesto »za«, str. 127 (15. vrsta od spodaj, »skarje« namesto »kar je«), str. 165 (4. vrsta, »preduarjala« namesto »preudarjala«), str. 195 (5. vrsta, pika namesto vejice).

Kljub tem malenkostnim pomanjkljivostim, more biti sodba o knjigi v celoti samo pohvalna. Lukman je odličen poznavalec ne le Gregorija, temveč tudi njegove dobe v najširšem in najbolj poglobljenem smislu. Njegove sodbe o pomembnih zgodovinskih dogodkih tega prelomnega obdobja so trezne, precizne in odražajo suvereno znanje. Delo je tudi stilistično dovršeno, tako da se zelo lepo bere. Kombinacija Lukmanovega teksta s prevodi Gregorijevih pisem je posrečena, nenasilna in tudi tehnično (tiskarsko) dobro rešena. Vrednost knjige dviguje dejstvo, da so uredniki skoraj tri desetletja star tekst opremili z opombami, v katerih so na ustreznih mestih opozorili na nove poglede na obravnavano problematiko in navedli novejšo literaturo. Tako je delo kljub skoraj trem desetletjem časovnega odmika ažurno, moderno, na nivoju sodobne patristične in zgodovinske znanosti. Uredniki omenjajo ponekod tudi druge Lukmanove prevode Gregorijevih del (342 pisem — v naši knjigi jih je v odlomkih zajetih le 122 — in Pastoralno vodilo). Upajmo le, da bomo dočakali tudi natis teh del iz Lukmanove zapuščine.

Lukmanov Gregorij Veliki je, mislim, edinstveno delo v slovenskem in tudi v jugoslovanskem prostoru. Ta knjiga, obenem z Gantarjevo priredbo Sovretovega prevoda Avgustinovih Izpovedi (1978), prekinja pri nas dolgoletno mrtvilo, ki je nastopilo v izdajanju del iz patristične književnosti po Lukmanovi smrti pred triindvajsetimi leti. V izbranih odlomkih nam predstavlja literarno stvaritev dobe, iz katere Slovenci nimamo prevedenega tako rekoč nič. Obenem je to prvovrstna zgodovinska študija o zelo razburljivi dobi, ko je v težkih krčih nastajala Evropa in v kateri so tudi začetki slovenske zgodovine.

Rajko Bratož

Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*. Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Monografije 7, Zagreb 1979, 284 strani.

Josip Lučić, znanstveni svetnik Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, večji del svojih raziskav posveča dubrovniški preteklosti. Posebnost njegovega znanstvenega dela je v tem, da ga predvsem zanima XIII. stoletje. V številnih razpravah je obdelal pomorske in trgovske zveze Dubrovnika z dalmatinskimi mesti, italijanskimi mesti in drugimi področji na Sredozemlju v XIII. stoletju. V Arhivskem vjesniku (od X. zvezka — 1967 — dalje) priobčuje neobjavljeno gradivo iz dubrovniškega arhiva, ki se nanaša na XIII. stoletje. Prvo njegovo obsežnejše delo »Prošlost dubrovačke Astoreje« (glej mojo oceno ZČ XXVI, 1972, str. 164—167)